

**Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji
w Lublinie**

**Autorskie programy rozwijania
kompetencji kluczowych w zakresie
PRZEDSIĘBIORCZOŚCI**

WOJEWÓDZTWO PODLASKIE

Koordinator merytoryczny kompetencji kluczowej w zakresie przedsiębiorczości
Mirosława Gerkowicz

Lublin 2009

Projekt: SZKOŁA KLUCZOWYCH KOMPETENCJI. Program rozwijania umiejętności uczniów szkół Polski Wschodniej” jest finansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego i Budżetu Państwa w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki: Priorytet II. Wysoka jakość systemu oświaty: Działanie 3.3 Poprawa jakości kształcenia: Poddziałanie 3.3.4 Modernizacja treści i metod kształcenia.

Biuro Projektu:

Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie, ul. Mełgiewska 7-9, 20-209 Lublin

Filie Biura Projektu:

Podkarpackie Centrum Edukacji Nauczycieli w Rzeszowie, ul. Partyzantów 10a, 35-234 Rzeszów

Wyższa Szkoła Biznesu im. bp. Jana Chrapka w Radomiu, ul. Kolejowa 22, 26-600 Radom

Wyższa Szkoła Humanistyczno-Przyrodnicza w Sandomierzu, ul. Krakowska 26, 27-600 Sandomierz

Wyższa Szkoła Administracji Publicznej im. Stanisława Staszica w Białymstoku, ul. Dojlidy Fabryczne 26, 15-555 Białystok

© Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie

Koordynator merytoryczny kompetencji kluczowej w zakresie przedsiębiorczości
Miroslawa Gerkowicz

Wydawca:

Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie

20-209 Lublin, ul. Mełgiewska 7-9

Tel./fax +48817491777

e-mail: sekretariat@wsei.lublin.pl

Publikacja dystrybuowana bezpłatnie

Człowiek – najlepsza inwestycja

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Wykaz Autorskich programów rozwijania kompetencji kluczowych w zakresie przedsiębiorczości

Województwo podlaskie

- I. Zespół Szkół Technicznych Nr 2 w Augustowie
Autor: Beata Raciborska
- II. Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych Nr 2 w Białymstoku
Autor: Michał Dąbrowski
- III. Zespół Szkół Budowlano-Geodezyjnych im. S. Wł. Bryły w Białymstoku
Autor: Bogdan Rudziński
- IV. Zespół Szkół Zawodowych w Hajnówce
Autor: Jan Kojło
- V. Zespół Szkół Mechanicznych w Łapach
Autor: Alina Łapińska
- VI. Zespół Szkół Ekonomicznych i Ogólnokształcących Nr 6 w Łomży
Autor: Hanna Maria Cwalina
- VII. Zespół Szkół Ogólnokształcących i Zawodowych w Mońkach
Autor: Krzysztof Falkowski
- VIII. Centrum Edukacji w Supraślu
Autor: Jan Kondratowicz
- IX. Centrum Kształcenia Zawodowego w Wysokiem Mazowieckiem
Autor: Beata Roszkowska-Kopańska
- X. Zespół Szkół Nr 1 im. gen. Stefana Roweckiego „Grota”
Autor: Irena Anna Szajner

Autor
Beata Raciborska

PODSTAWY PRZEDSIĘBIORCZOŚCI

AUTORSKI PROGRAM KSZTAŁTOWANIA KOMPETENCJI KLUCZOWYCH

**Zespół Szkół Technicznych Nr 2
w Augustowie**

Koordinator merytoryczny kompetencji kluczowej w zakresie przedsiębiorczości
Mirosława Gerkowicz

Lublin, 2009

Spis treści

Wprowadzenie.....	5
1 Cele nauczania.....	7
1.1 Cele nauczania wynikające z podstawy programowej	7
1.2 Cele nauczania wynikające z kluczowej kompetencji – inicjatywność i przedsiębiorczość	7
1.3 Cele nauczania wynikające z diagnozy lokalnych potrzeb rynku pracy i oświaty	7
1.4 Cele nauczania wynikające z profilu zawodowego	8
2 Cele szczegółowe	9
2.1 Znaczenie przedsiębiorczości, sylwetka człowieka przedsiębiorczego	9
2.2 Przygotowanie do świadomego uczestnictwa w życiu gospodarczym kraju	9
2.3 Przedsiębiorstwo w gospodarce rynkowej	10
2.4 Instytucje gospodarki rynkowej.....	10
2.5 Państwo w gospodarce rynkowej	10
2.6 Przygotowanie do świadomego uczestnictwa w życiu gospodarczym	11
2.7 Funkcjonowanie gospodarki europejskiej i światowej.....	11
3 Materiał nauczania.....	13
4 Procedury osiągnięcia celów	15
4.1 Postulaty metodyczne	15
4.2 Proponowana liczba godzin lekcyjnych	16
4.3 Metody nauczania preferowane w dydaktyce	16
4.4 Środki dydaktyczne	16
4.5 Spis wykorzystywanej literatury	17
4.6 Postulowane wyposażenie pracowni przedmiotowej	18
5 Opis założonych osiągnięć ucznia.....	19
5.1 Formułowanie i hierarchizacja wymagań programowych.....	19
5.1.1 Znaczenie przedsiębiorczości, sylwetka człowieka przedsiębiorczego	19
5.1.2 Przygotowanie do świadomego uczestnictwa w życiu gospodarczym kraju ..	19
5.1.3 Przedsiębiorstwo w gospodarce rynkowej	20
5.1.4 Instytucje gospodarki rynkowej.....	20
5.2 Państwo w gospodarce rynkowej	20
5.3 Przygotowanie do świadomego uczestnictwa w życiu gospodarczym	21
5.4 Funkcjonowanie gospodarki europejskiej i światowej.....	21
5.5 Propozycje metod oceny osiągnięć ucznia	21
6 Procedura ewaluacji programu nauczania	23
7 Bibliografia.....	27

Wprowadzenie

Edukacja ekonomiczna jest ważnym elementem kształcenia we współczesnej szkole. Znajomość praw rządzących życiem gospodarczym, różnych ról, jakie ludzie w nim odgrywają, wiedza o polityce gospodarczej państwa ułatwia młodemu człowiekowi odnalezienie miejsca na rynku pracy oraz świadome włączenie się w życie społeczności lokalnej i całego kraju. Niezbędne jest również poznanie samego siebie, swoich właściwości psychicznych, a także umiejętności komunikowania się z innymi i pracy w zespole.

Program nauczania przedmiotu „Podstawy przedsiębiorczości” w klasie technikum o specjalności obsługa turystyczna opracowano w oparciu o podstawę programową do nauczania podstaw przedsiębiorczości zawartą w rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej i Sportu w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz. U. nr 51 z 29.05.2002 ze zmianami), rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 8 czerwca 2009r. w sprawie dopuszczenia do użytku w szkole programów wychowania przedszkolnego i programów nauczania oraz dopuszczenia do użytku szkolnego podręczników (Dz. U. Nr 89 z 08.06.2009r, poz.730), standardy egzaminacyjne oraz Zalecenia Departamentu Europejskiego i Rady z dn. 18.12.2006 w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (2006/962/WE).

Program został napisany na potrzeby uczestnictwa szkoły i wybranej klasy technikum w projekcie „Szkoła Kluczowych Kompetencji” współfinansowanego przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego.

Nowoczesny typ edukacji ekonomicznej, nakreślonej w programie, łączy w jedną całość elementy:

- wiedzy psychologicznej, niezbędnej do poznania samego siebie, rozwijania własnego przedsiębiorczego potencjału oraz umiejętności komunikowania się z innymi i pracy w zespole,
- wiedzy ekonomicznej, obejmującej zagadnienia źródeł aktywności gospodarczej człowieka, zasad gospodarki rynkowej, podmiotów działających na rynku oraz roli państwa w gospodarce i możliwości działania polskich przedsiębiorców na rynkach europejskich i światowych.

Program podstaw przedsiębiorczości przewiduje:

- zdobywanie przez uczniów umiejętności kluczowych (doskonalenia się, myślenia, działania, poszukiwania wiedzy i jej stosowania, kierowania własnymi emocjami, komunikowania się)
- osiągnięcie celów wychowawczych (przedsiębiorczość i kreatywność, rzetelna praca, odpowiedzialność, samodoskonalenie i samorealizacja, solidarność międzyludzka)
- osiągnięcie szczegółowych celów edukacyjnych przedstawionych w programie w ujęciu operacyjnym (co uczeń będzie umiał zrobić, wykonać, opracować w wyniku zajęć).

Autorski program kształtowania kompetencji kluczowych przedsiębiorczości zawiera sposoby osiągnięcia celów kształcenia i wychowania z uwzględnieniem możliwości indywidualizacji pracy w zależności od potrzeb uczniów oraz warunków w jakich program będzie realizowany.

Program ten zawiera także opis osiągnięć ucznia z uwzględnieniem standardów wymagań będących podstawą do przeprowadzenia egzaminu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe w zakresie wiadomości i umiejętności związanych z zatrudnieniem oraz działalnością gospodarczą.

1. Cele nauczania

1.1. Cele nauczania wynikające z podstawy programowej

1. Przygotowanie do aktywnego i świadomego uczestnictwa w życiu gospodarczym.
2. Kształcenie postawy rzetelnej pracy i przedsiębiorczości.
3. Kształcenie umiejętności pracy w zespole i skutecznego komunikowania się.
4. Kształcenie umiejętności aktywnego poszukiwania pracy i świadomego jej wyboru.
5. Poznanie mechanizmów funkcjonowania gospodarki rynkowej.
6. 6.Rozwijanie zainteresowania podejmowaniem i prowadzeniem działalności gospodarczej w różnych formach, w tym zasad etycznych.
7. Poznanie roli państwa i prawa w gospodarce rynkowej. Rola państwa w tworzeniu norm prawnych przeciwdziałającej korupcji.
8. Poznanie zasad funkcjonowania gospodarki europejskiej i światowej.

1.2. Cele nauczania wynikające z kluczowej kompetencji – inicjatywność i przedsiębiorczość

1. Aktywne i świadome uczestnictwo w życiu gospodarczym kraju oraz Unii Europejskiej.
2. Postawa rzetelnej pracy i przedsiębiorczości.
3. Nabycie i doskonalenie umiejętności pracy w zespole skutecznego komunikowania się przy zastosowaniu różnych środków.
4. Postawa kreatywności w rozwiązywaniu różnych problemów.
5. Rozwijanie zainteresowań oraz samodzielne zdobywanie wiedzy i kształtowanie umiejętności.
6. Nabycie umiejętności aktywnego poszukiwania pracy i świadomego jej wyboru.
7. Poznanie mechanizmów funkcjonowania gospodarki rynkowej oraz najważniejszych instytucji z nią związanych.
8. Zrozumienie znaczenia zasad etycznych w działalności gospodarczej.
9. Zainteresowanie podejmowaniem i prowadzeniem działalności gospodarczej.
10. Zrozumienie roli państwa i prawa w gospodarce rynkowej.
11. Poznanie procesów integracji i globalizacji w gospodarce.

1.3. Cele nauczania wynikające z diagnozy lokalnych potrzeb rynku pracy i oświaty

1. Samodzielność w wyszukiwaniu ofert pracy.
2. Umiejętność radzenia sobie w nieprzewidzianych warunkach.
3. Umiejętność przystosowania się do zmieniających się warunków zatrudnienia.
4. Skłonność do podejmowania ryzyka na lokalnym rynku pracy.
5. Dostrzeżenie szans i ich wykorzystywanie.

1.4. Cele nauczania wynikające z profilu zawodowego

1. Kreatywność w doskonaleniu zawodowym.
2. Umiejętność wykorzystania pomysłów, okazji.
3. Planowania i podejmowania ryzyka.
4. Podejmowanie działań związanych z aktywnym poszukiwaniem pracy i zatrudnieniem.

2. Cele szczegółowe

2.1. Znaczenie przedsiębiorczości, sylwetka człowieka przedsiębiorczego

Wiadomości –uczeń potrafi:	Umiejętności –uczeń potrafi:
<ul style="list-style-type: none">• Posługiwać się pojęciami i terminami: potrzeba, osobowość, asertywność, przedsiębiorczość• Scharakteryzować hierarchię potrzeb• Wymienić czynniki mające wpływ na zmianę hierarchii potrzeb• Scharakteryzować różne typy osobowości człowieka• Scharakteryzować zasady rozwoju człowieka• Wymienić cechy człowieka asertywnego• Ocenic mocne i słabe strony własnej osobowości• Przygotować się do autoprezentacji• Omówić proces komunikacji interpersonalnej• Wymienić bariery komunikacji• Wymienić czynniki wpływające na efektywną komunikację• Wymienić sposoby rozwiązywania konfliktów w grupie	<ul style="list-style-type: none">• Uzasadnić konieczność zaspokajania potrzeb przez człowieka• Wskazać zależność między zachowaniem człowieka a jego potrzebami• Dokonać trafnej uzasadnionej samooceny• Dokonać autoprezentacji• Podać sposoby rozwiązywania konfliktu• Wymienić czynniki wpływające na przebieg negocjacji• Wskazać sposoby rozwiązywania konfliktów• Zidentyfikować różne źródła pozyskiwania informacji• Samodzielnie wyznaczać cele i zadania krótko- i długoterminowe

2.2. Przygotowanie do świadomego uczestnictwa w życiu gospodarczym kraju

Wiadomości –uczeń potrafi:	Umiejętności –uczeń potrafi:
<ul style="list-style-type: none">• Posługiwać się pojęciami: konsument, zasoby, rynek, popyt, podaż, równowaga rynkowa, pieniądz• Wymienić podmioty gospodarki rynkowej i określić ich cele• Wyjaśnić rolę rynku w gospodarce• Omówić funkcję pieniądza• Wymienić cechy pieniądza• Identyfikować potrzeby członków rodziny• Wymienić sposoby zaspokajania potrzeb• Odróżnić wydatki stałe od wydatków okresowych• Ocenic dochody gospodarstwa domowego• Ocenic wydatki gospodarstwa domowego	<ul style="list-style-type: none">• Wymienić i scharakteryzować zasoby występujące w gospodarce• Wyjaśnić prawa popytu i podaży• Scharakteryzować czynniki wpływające na popyt i podaż• Wyznaczyć punkt równowagi rynkowej• Przedstawić graficznie krzywą popytu i podaży• Odróżniać potrzeby indywidualne od potrzeb zbiorowych• Rozróżniać i podać przykłady potrzeb bieżących i przyszłych• Określić potrzeby poszczególnych członków własnej rodziny• Uzasadnić konieczność sporządzania przez gospodarstwo domowe budżetów• Zaplanować wydatki gospodarstwa domowego

2.3. Przedsiębiorstwo w gospodarce rynkowej

Wiadomości –uczeń potrafi:	Umiejętności –uczeń potrafi:
<ul style="list-style-type: none"> • Posługiwać się terminami: przedsiębiorstwo, osobowość prawna, spółka, otoczenie konkurencyjne przedsiębiorstwa, etyka • Wymienić i scharakteryzować formy organizacyjno-prawne przedsiębiorstw • Wymienić i scharakteryzować rodzaje spółek, • Wymienić składniki bilansu przedsiębiorstwa, scharakteryzować sposoby finansowania działalności przedsiębiorstwa, scharakteryzować kredyty zaciągane przez przedsiębiorstwo • Wymienić i scharakteryzować uczestników otoczenia konkurencyjnego • Wymienić bariery wejścia do branży • Omówić procedurę założenia działalności gospodarczej • Wymienić zasady budowy biznesplanu • Omówić strukturę biznesplanu • Omówić zasady prowadzenia biznesu • scharakteryzować zachowania etyczne i nieetyczne 	<ul style="list-style-type: none"> • Dobrać właściwą formę prawną do różnego typu przedsięwzięć gospodarczych • Wymienić zalety i wady poszczególnych form organizacyjno-prawnych przedsiębiorstw • Omówić sposoby prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych • Ustalić konkurentów gastronomicznych na lokalnym rynku • Ocenić bariery wejścia do branży • Ocenić pod względem etycznym zachowania przedsiębiorstw

2.4. Instytucje gospodarki rynkowej

Wiadomości –uczeń potrafi:	Umiejętności –uczeń potrafi:
<ul style="list-style-type: none"> • Posługiwać się pojęciami i terminami: • Rynek finansowy, rynek pieniężny, rynek kapitałowy, instytucje finansowe, bank centralny, polityka fiskalna, stopa procentowa, • Wymienić scharakteryzować instytucje finansowe, wyjaśnić znaczenie i funkcje banku centralnego • Omówić wady i zalety różnych form lokowania pieniędzy • Wymienić cechy dobrej lokaty • Omówić zasady funkcjonowania I, II, III filaru 	<ul style="list-style-type: none"> • Omówić rolę systemu finansowego w gospodarce • Obliczyć odsetki od lokat bankowych • Porównać warunki oszczędzania i kredytowania w miejscowych bankach i wybrać najkorzystniejsze z nich • Ocenić system zabezpieczeń emerytalnych • Wymienić różnych ubezpieczycieli

2.5. Państwo w gospodarce rynkowej

Wiadomości –uczeń potrafi:	Umiejętności –uczeń potrafi:
<ul style="list-style-type: none"> • Posługiwać się pojęciami i terminami: budżet państwa, deficyt budżetu, dług publiczny • Wymieniać i scharakteryzować funkcje państwa • Objaśniać konstrukcję budżetu państwa • Identyfikować rodzaje inflacji w zależności od przyczyn jej powstawania oraz poziomu stopy inflacji • Opisać podstawowe mierniki wzrostu gospodarczego –PKB 	<ul style="list-style-type: none"> • Wyjaśnić znaczenie deficytu państwa i podać sposoby jego pokrywania • Wyjaśnić różnicę między deficytem państwa a długiem publicznym • Uzasadniać rolę budżetu państwa w zaspokajaniu potrzeb społecznych • Wskazać wpływ działalności samorządu terytorialnego na funkcjonowanie lokalnej społeczności • Wymienić sposoby pozyskiwania dochodów

<ul style="list-style-type: none">• Scharakteryzować wpływ wzrostu gospodarczego na działalność przedsiębiorstw• Scharakteryzować zjawisko dobrej koniunktury w gospodarce• Wymienić rodzaje wydatków samorządu terytorialnego	<p>przez samorząd terytorialny</p> <ul style="list-style-type: none">• Analizować tempo wzrostu gospodarczego w kraju i za granicą• Analizować zmiany poziomu inflacji w Polsce i innych krajach• Scharakteryzować zjawisko dobrej koniunktury w gospodarce – podać przykłady• Scharakteryzować zjawisko recesji w gospodarce• Analizować skutki inflacji
--	---

2.6. Przygotowanie do świadomego uczestnictwa w życiu gospodarczym

Wiadomości –uczeń potrafi:	Umiejętności –uczeń potrafi:
<ul style="list-style-type: none">• Posługiwać się pojęciami i terminami:• Umowa o pracę, czas pracy, obowiązki pracownika i pracodawcy, rynek pracy, podaż pracy, popyt pracy, bezrobocie• Wymienić i scharakteryzować dokumenty aplikacyjne• Wymienić i omówić systemy wynagrodzeń• Omówić rodzaje umów o pracę• Wymienić sposoby rozwiązywania umów o pracę• Wymienić wymiar urlopu wypoczynkowego• Wymienić urlopy okolicznościowe• Wymienić i scharakteryzować czynniki wpływające na podaż i popyt na pracę• Omówić równowagę na rynku pracy• Identyfikować przyczyny i rodzaje bezrobocia• Scharakteryzować sposoby zmniejszenia bezrobocia• Scharakteryzować stosowane przez państwo narzędzia przeciwdziałania bezrobociu	<ul style="list-style-type: none">• Przygotować życiorys zawodowy i list motywacyjny• Obliczyć wymiar urlopu wypoczynkowego• Obliczyć okresy wypowiedzenia• Wyjaśnić relację między wysokością płacy a wielkością popytu na pracę i wielkością podaży pracy• Obliczyć współczynnik aktywności zawodowej• Scharakteryzować bezrobocie w Polsce i porównać je z bezrobociem występującym w województwie, powiecie• Obliczyć stopę bezrobocia

2.7. Funkcjonowanie gospodarki europejskiej i światowej

Wiadomości –uczeń potrafi:	Umiejętności –uczeń potrafi:
<ul style="list-style-type: none">• Posługiwać się pojęciami i terminami: wymiana międzynarodowa, wymiana handlowa, eksport, import• Wyjaśnić znaczenie międzynarodowej integracji gospodarczej• Omówić ideę Unii Europejskiej	<ul style="list-style-type: none">• Omówić zasady polityki Unii Europejskiej• Omówić korzyści i koszty przystąpienia Polski do Unii Europejskiej• Omówić strukturę i (podać przykłady) eksportu importu Polski

3. Materiał nauczania

1.Znaczenie przedsiębiorczości, sylwetka człowieka przedsiębiorczego
Pojęcie osobowości
Potrzeby człowieka i ich hierarchia
Analiza struktury własnych potrzeb
Motywy aktywności człowieka
Cechy osoby przedsiębiorczej – technika żywieniowca
Zależności między potrzebami ludzkimi a celami krótko- i długookresowymi
Charakterystyka pracy zespołowej
Komunikacja interpersonalna
Przyczyny powstawania konfliktów i sposoby ich rozwiązywania
2.Przygotowanie do świadomego uczestnictwa w życiu gospodarczym kraju
System gospodarki rynkowej
Pojęcie i funkcje rynku
Klasyfikacja rynku
Funkcje i cech pieniądza
Formy pieniądza
Kreacja pieniądza
Gospodarstwo domowe
Źródła dochodów i wydatków gospodarstwa domowego
3.Przedsiębiorstwo w gospodarce rynkowej
Pojęcie przedsiębiorstwa, podstawowe rodzaje działalności gospodarczej
Formy własności przedsiębiorstw
Formy organizacyjno – prawne przedsiębiorstw
Finanse przedsiębiorstwa
Otoczenie konkurencyjne przedsiębiorstw usług gastronomicznych
Zakładanie działalności gospodarczej
Biznesplan
Etyka w biznesie
4.Instytucje gospodarki rynkowej
Podstawowe zasady działania i funkcjonowania banków
Usługi bankowe dla osób fizycznych i przedsiębiorstw
Pozabankowe instytucje finansowe
Rynek ubezpieczeń
5.Państwo w gospodarce rynkowej
Rola i budżet państwa w gospodarce rynkowej
Budżet państwa
Zasady polityki budżetowej
Źródła finansowania budżetu
Budżety samorządów terytorialnych
Sytuacja ekonomiczna w Polsce
Inflacja i jej rodzaje
6.Przygotowanie do świadomego uczestnictwa w życiu gospodarczym
Przygotowanie aplikacji CV, list motywacyjny
Systemy wynagrodzeń
Nawiązanie stosunku pracy
Rozwiązanie umów o pracę
Wymiar urlopu wynikający z kodeksu pracy
Okresy wypowiedzenia
Bezrobocie

Formy walki z bezrobociem
Struktura bezrobocia na lokalnym rynku z uwzględnieniem kierunku kształcenia
7.Funkcjonowanie gospodarki europejskiej i światowej
Formy powiązań gospodarczych z zagranicą
Organizacje gospodarcze współpracujące z Polską
Instytucje UE
Wspólny rynek

4. Procedury osiągnięcia celów

4.1. Postulaty metodyczne

Przedmiot podstawy przedsiębiorczości jest kontynuacją i rozszerzeniem wybranych treści przedmiotu wiedza społeczeństwie, realizowanego w gimnazjum. Uczniowie zatem powinni mieć opanowane podstawowe wiadomości i umiejętności m. in. z zakresu: elementarnych pojęć ekonomicznych, ubiegania się o pracę, wyboru ścieżki zawodowej czy norm etycznych pracownika i pracodawcy. Dlatego też przed przystąpieniem do realizacji treści programu należy poświęcić trochę czasu na przypomnienie uczniom tych wiadomości. Młodzież klas pierwszych posiada dość często braki z tego zakresu, w celu wyrównania poziomu wiedzy należy realizować program bardzo dokładnie i szczegółowo.

Zgodnie z podstawą programową przedmiot podstawy przedsiębiorczości ma na celu przygotować uczniów do życia w nowych warunkach społeczno-gospodarczych, uczyć samodzielności i podejmowania decyzji. Między innymi z tego powodu przywiązuje się wielką wagę do kształtowania u młodzieży różnorodnych umiejętności niezbędnych w dorosłym życiu oraz prowadzenia działalności gospodarczej, a także przekonań, nawyków, zachowań i postaw.

Ważnym elementem zajęć edukacyjnych jest kształtowanie świadomości, że postęp w nauce i technice wymaga ciągłej aktualizacji wiedzy oraz podnoszenia kwalifikacji zawodowych – uczenie się przez całe życie jest konieczne.

Nie należy zapominać o celach wychowawczych i kształtować odpowiedzialność za podejmowane przez ucznia decyzje, które powinny wynikać również z zasad etycznych. Ta odpowiedzialność powinna w przyszłości się przełożyć na odpowiedzialność obywatela, pracownika, członka rodziny czy członka grupy. Konieczne jest też kształtowanie postawy rzetelnej pracy i chęci podejmowania działań – uświadomienie, że przedsiębiorczości można się też nauczyć.

Zajęcia edukacyjne z podstaw przedsiębiorczości będą realizowane po 1 godzinie tygodniowo w kolejnych dwóch latach szkolnych.

Realizując zajęcia w pierwszej klasie, należy wykorzystać treści pierwszej części programu do integracji klasy (komunikacja interpersonalna, bariery komunikacyjne, asertywność, prezentacja). Uczniowie podczas zajęć poznają nowe dziedziny wiedzy (ekonomii, zarządzania) – mogą się nimi zainteresować, pogłębić tę wiedzę i związać z nimi swoją karierę zawodową. Realizując zajęcia w klasie drugiej technikum uczniowie przygotowują się jednocześnie do zewnętrznego egzaminu zawodowego. Należy stwierdzić, że realizacja przedmiotu w młodszych klasach nie wpływa korzystnie na efekty zapamiętania wiadomości przydatnych do egzaminu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe. Przystosowanie się młodego człowieka do współczesnej, nieustannie zmieniającej się rzeczywistości sprzyja wyrobienie w nim umiejętności kluczowych.

4.2. Proponowana liczba godzin lekcyjnych

Dział	Liczba godzin
1.Znaczenie przedsiębiorczości, sylwetka człowieka przedsiębiorczego	9
2.Przygotowanie do świadomego uczestnictwa w życiu gospodarczym kraju	10
3.Przedsiębiorstwo w gospodarce rynkowej	10
4.Instytucje gospodarki rynkowej	5
5.Państwo w gospodarce rynkowej	11
6.Przygotowanie do świadomego uczestnictwa w życiu gospodarczym	13
7.Funkcjonowanie gospodarki europejskiej i światowej	4
Godziny do dyspozycji nauczyciela	13
RAZEM	76

4.3. Metody nauczania preferowane w dydaktyce

Zajęcia prowadzące do osiągnięcia celów kształcenia powinny być realizowane z zastosowaniem zróżnicowanych metod kształcenia, z przewagą metod aktywizujących. Należy zachować odpowiednie proporcje pomiędzy aktywnością nauczyciela i aktywnością klasy.

W nauczaniu podstaw przedsiębiorczości należy zwrócić uwagę na metody praktyczne: ćwiczenia indywidualne, metody służące realizacji zadań odtwórczych. Umożliwiają one kształcenie umiejętności radzenia sobie w konkretnych sytuacjach np. napisanie listu motywacyjnego, obliczenie wymiaru urlopu wypoczynkowego, wymiaru okresu wypowiedzenia umowy o pracę, metody decyzyjne – analiza SWOT, wykład, dyskusja, przygotowanie wystąpień i prezentacje, gry symulacyjne, odgrywanie ról. Ponadto przewidziane są spotkania na terenie szkoły z przedstawicielem banku, PUP.

Podstawy przedsiębiorczości muszą kształcić umiejętności podejmowania decyzji, decydowania za siebie, poczucie odpowiedzialności za swoich najbliższych i pracowników oraz uczyć samodzielności i kreatywnego myślenia. Między innymi z tego powodu zalecane jest częste organizowanie samodzielnej pracy uczniów w grupach.

Konieczne jest także stosowanie metod wymagających samodzielnego podejmowania decyzji i oceny atrakcyjności poszczególnych rodzajów działalności gospodarczej np. w zakresie usług gastronomicznych. Może się to odbywać na odpowiednio wybranych przykładach z życia gospodarczego w najbliższym otoczeniu lub z literatury.

4.4. Środki dydaktyczne

- podręcznik,
- kodeks pracy,
- kodeks cywilny,
- wzory umów cywilnych i prawnych,
- formularze podatkowe, bankowe,
- foliogramy.

4.5. Spis wykorzystywanej literatury

- [1] Belka M., *Ekonomia Stosowana*, Fundacja Młodzieżowej Przedsiębiorczości, Warszawa 2004
- [2] Bieńkowska G. *Przedsiębiorczość. Uproszczone formy ewidencji gospodarczej stosowane w małych firmach*, WSiP, Warszawa 2000
- [3] Cyrson E., (red.) *Kompendium wiedzy o gospodarce*, Warszawa – Poznań, Wydawnictwo Naukowe PWN 1996
- [4] Filipiak B., Machura K., Raczek D., *Młodzieżowe Miniprzsiębiorstwo – przewodnik dla nauczyciela*, Fundacja Młodzieżowej Przedsiębiorczości, Warszawa 2003
- [5] Gregorzec S., Romanowska M., Sopińska A., Wachowiak P., *Przedsiębiorczość bez tajemnic - podręcznik*. WSiP, Warszawa 2007
- [6] Kielan K., Pokora K., *Wprowadzenie do działalności produkcyjnej handlowej i usługowej*, WSiP Warszawa 2000
- [7] Loch J., *Jak zostać mistrzem w biznesie* Warszawa, Infor 1996
- [8] Maul L., Mayfield D., *Jak osiągnąć sukces w biznesie? Przewodnik*. Kraków, Krakowski Instytut Wydawniczy 1991.
- [9] Mulak M. S., *Jak opracować business plan. Poradnik dla średnich i małych firm*, Lublin,
- [10] Sepkowska Z., *Przedsiębiorczość – Kreowanie ról na rynku pracy*, WSiP, Warszawa, 1999
- [11] Sepkowska Z., Żurkowski F., *Przedsiębiorczość – wprowadzenie do zarządzania*, WSiP, Warszawa, 2000
- [12] Żurkowski F., *Przedsiębiorczość – wybrane zagadnienia z etyki w biznesie. Techniki negocjacji*. WSiP, Warszawa 1999
- [13] Żaro Z., *Jak założyć i poprowadzić własną firmę*, Sigma, Skierniewice 2001.

4.6. Postulowane wyposażenie pracowni przedmiotowej

Pracownia powinna być wyposażona w:

- laptop
- rzutnik multimedialny
- projektoskop
- ekran
- folię do projektoskopu i odpowiednie pisaki
- magnetowid lub odtwarzacz CD/DVD
- telewizor
- kamerę wideo
- Internet
- lekkie stoliki umożliwiające manewry w przypadku pracy w grupie
- komplet szkolnych słowniczków pojęć ekonomicznych
- podręcznik i ćwiczenia
- przewodnik dla nauczyciela
- prasa fachowa
- komplet bieżących roczników statystycznych
- wybrane akty prawne
- druki różnych dokumentów związanych z zatrudnianiem pracowników, zakładaniem i prowadzeniem działalności gospodarczej.

5. Opis założonych osiągnięć ucznia

5.1. Formułowanie i hierarchizacja wymagań programowych

5.1.1. Znaczenie przedsiębiorczości, sylwetka człowieka przedsiębiorczego

Poziom podstawowy - uczeń potrafi:	Poziom ponadpodstawowy - uczeń potrafi:
<ul style="list-style-type: none">• Posługiwać się pojęciami i terminami: potrzeba, osobowość, asertywność, przedsiębiorczość• Scharakteryzować hierarchię potrzeb• Wymienić czynniki mające wpływ na zmianę hierarchii potrzeb• Scharakteryzować różne typy osobowości człowieka• Scharakteryzować zasady rozwoju człowieka• Wymienić cechy człowieka asertywnego• Ocenic mocne i słabe strony własnej osobowości• Przygotować się do autoprezentacji• Omówić proces komunikacji interpersonalnej• Wymienić bariery komunikacji• Wymienić czynniki wpływające na efektywną komunikację• Wymienić sposoby rozwiązywania konfliktów w grupie	<ul style="list-style-type: none">• Uzasadnić konieczność zaspokajania potrzeb przez człowieka• Wskazać zależność między zachowaniem człowieka a jego potrzebami• Dokonać trafnej uzasadnionej samooceny• Dokonać autoprezentacji• Podać sposoby rozwiązywania konfliktu• Wymienić czynniki wpływające na przebieg negocjacji• Wskazać sposoby rozwiązywania konfliktów• Zidentyfikować różne źródła pozyskiwania informacji• Samodzielnie wyznaczać cele i zadania krótko- i długoterminowe

5.1.2. Przygotowanie do świadomego uczestnictwa w życiu gospodarczym kraju

Poziom podstawowy - uczeń potrafi:	Poziom ponadpodstawowy - uczeń potrafi:
<ul style="list-style-type: none">• Posługiwać się pojęciami: konsument, zasoby, rynek, popyt, podaż, równowaga rynkowa, pieniądz• Wymienić podmioty gospodarki rynkowej i określić ich cele• Wyjaśnić rolę rynku w gospodarce• Omówić funkcję pieniądza• Wymienić cechy pieniądza• Identyfikować potrzeby członków rodziny• Wymienić sposoby zaspokajania potrzeb• Odróżnić wydatki stałe od wydatków okresowych• Ocenic dochody gospodarstwa domowego• Ocenic wydatki gospodarstwa domowego	<ul style="list-style-type: none">• Wymienić i scharakteryzować zasoby występujące w gospodarce• Wyjaśnić prawa popytu i podaży• Scharakteryzować czynniki wpływające na popyt i podaż• Wyznaczyć punkt równowagi rynkowej• Przedstawić graficznie krzywą popytu i podaży• Odróżniać potrzeby indywidualne od potrzeb zbiorowych• Rozróżniać i podać przykłady potrzeb bieżących i przyszłych• Określić potrzeby poszczególnych członków własnej rodziny• Uzasadnić konieczność sporządzania przez

	gospodarstwo domowe budżetów • Zaplanować wydatki gospodarstwa domowego
--	--

5.1.3. Przedsiębiorstwo w gospodarce rynkowej

Poziom podstawowy - uczeń potrafi:	Poziom ponadpodstawowy - uczeń potrafi:
<ul style="list-style-type: none"> • Posługiwać się terminami: przedsiębiorstwo, osobowość prawna, spółka, otoczenie konkurencyjne przedsiębiorstwa, etyka • Wymienić i scharakteryzować formy organizacyjno-prawne przedsiębiorstw • Wymienić i scharakteryzować rodzaje spółek, • Wymienić składniki bilansu przedsiębiorstwa, scharakteryzować sposoby finansowania działalności przedsiębiorstwa, scharakteryzować kredyty zaciągane przez przedsiębiorstwo • Wymienić i scharakteryzować uczestników otoczenia konkurencyjnego • Wymienić bariery wejścia do branży • Omówić procedurę założenia działalności gospodarczej • Wymienić zasady budowy biznesplanu • Omówić strukturę biznesplanu • Omówić zasady prowadzenia biznesu • scharakteryzować zachowania etyczne i nieetyczne 	<ul style="list-style-type: none"> • Dobrać właściwą formę prawną do różnego typu przedsięwzięć gospodarczych • Wymienić zalety i wady poszczególnych form organizacyjno-prawnych przedsiębiorstw • Omówić sposoby prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych • Ustalić konkurentów gastronomicznych na lokalnym rynku • Ocenić bariery wejścia do branży • Ocenić pod względem etycznym zachowania przedsiębiorstw

5.1.4. Instytucje gospodarki rynkowej

Poziom podstawowy - uczeń potrafi:	Poziom ponadpodstawowy - uczeń potrafi:
<ul style="list-style-type: none"> • Posługiwać się pojęciami i terminami: • Rynek finansowy, rynek pieniężny, rynek kapitałowy, instytucje finansowe, bank centralny, polityka fiskalna, stopa procentowa, • Wymienić scharakteryzować instytucje finansowe, wyjaśnić znaczenie i funkcje banku centralnego • Omówić wady i zalety różnych form lokowania pieniędzy • Wymienić cechy dobrej lokaty • Omówić zasady funkcjonowania I, II, III filaru 	<ul style="list-style-type: none"> • Omówić rolę systemu finansowego w gospodarce • Obliczyć odsetki od lokat bankowych • Porównać warunki oszczędzania i kredytowania w miejscowych bankach i wybrać najkorzystniejsze z nich • Ocenić system zabezpieczeń emerytalnych • Wymienić różnych ubezpieczycieli

5.2. Państwo w gospodarce rynkowej

Poziom podstawowy - uczeń potrafi:	Poziom ponadpodstawowy - uczeń potrafi:
<ul style="list-style-type: none"> • Posługiwać się pojęciami i terminami: budżet państwa, deficyt budżetu, dług publiczny • Wymieniać i scharakteryzować funkcje państwa • Objaśniać konstrukcję budżetu państwa • Identyfikować rodzaje inflacji w zależności od przyczyn jej powstawania oraz poziomu stopy inflacji • Opisać podstawowe mierniki wzrostu 	<ul style="list-style-type: none"> • Wyjaśnić znaczenie deficytu państwa i podać sposoby jego pokrywania • Wyjaśnić różnicę między deficytem państwa a długiem publicznym • Uzasadniać rolę budżetu państwa w zaspokajaniu potrzeb społecznych • Wskazać wpływ działalności samorządu terytorialnego na funkcjonowanie lokalnej

<p>gospodarczego –PKB</p> <ul style="list-style-type: none"> Scharakteryzować wpływ wzrostu gospodarczego na działalność przedsiębiorstw Scharakteryzować zjawisko dobrej koniunktury w gospodarce Wymienić rodzaje wydatków samorządu terytorialnego 	<p>społeczności</p> <ul style="list-style-type: none"> Wymienić sposoby pozyskiwania dochodów przez samorząd terytorialny Analizować tempo wzrostu gospodarczego w kraju i za granicą Analizować zmiany poziomu inflacji w Polsce i innych krajach Scharakteryzować zjawisko dobrej koniunktury w gospodarce – podać przykłady Scharakteryzować zjawisko recesji w gospodarce Analizować skutki inflacji
--	--

5.3. Przygotowanie do świadomego uczestnictwa w życiu gospodarczym

Poziom podstawowy - uczeń potrafi:	Poziom ponadpodstawowy - uczeń potrafi:
<ul style="list-style-type: none"> Posługiwać się pojęciami i terminami: Umowa o pracę, czas pracy, obowiązki pracownika i pracodawcy, rynek pracy, podaż pracy, popyt pracy, bezrobocie Wymienić i scharakteryzować dokumenty aplikacyjne Wymienić i omówić systemy wynagrodzeń Omówić rodzaje umów o pracę Wymienić sposoby rozwiązywania umów o pracę Wymienić wymiar urlopu wypoczynkowego Wymienić urlopy okolicznościowe Wymienić i scharakteryzować czynniki wpływające na podaż i popyt na pracę Omówić równowagę na rynku pracy Identyfikować przyczyny i rodzaje bezrobocia Scharakteryzować sposoby zmniejszenia bezrobocia Scharakteryzować stosowane przez państwo narzędzia przeciwdziałania bezrobociu 	<ul style="list-style-type: none"> Przygotować życiorys zawodowy i list motywacyjny Obliczyć wymiar urlopu wypoczynkowego Obliczyć okresy wypowiedzenia Wyjaśnić relację między wysokością płacy a wielkością popytu na pracę i wielkością podaży pracy Obliczyć współczynnik aktywności zawodowej Scharakteryzować bezrobocie w Polsce i porównać je z bezrobociem występującym w województwie, powiecie Obliczyć stopę bezrobocia

5.4. Funkcjonowanie gospodarki europejskiej i światowej

Poziom podstawowy - uczeń potrafi:	Poziom ponadpodstawowy - uczeń potrafi:
<ul style="list-style-type: none"> Posługiwać się pojęciami i terminami: wymiana międzynarodowa, wymiana handlowa, eksport, import Wyjaśnić znaczenie międzynarodowej integracji gospodarczej Omówić ideę Unii Europejskiej 	<ul style="list-style-type: none"> Omówić zasady polityki Unii Europejskiej Omówić korzyści i koszty przystąpienia Polski do Unii Europejskiej Omówić strukturę i (podać przykłady) eksportu importu Polski

5.5. Propozycje metod oceny osiągnięć ucznia

Podczas procesu kształcenia należy sprawdzać na bieżąco postępy uczniów. Ma to na celu monitorowanie stopnia osiągnięcia założonych celów kształcenia oraz daje

nauczycielowi możliwość dobierania skutecznych metod pracy z uczniem. Znając bieżące braki w wiedzy uczniów, nauczyciel może szybko i skutecznie nadrobić te zaległości.

Po zakończeniu każdego działu przeprowadza się badanie osiągnięć, które mają na celu sprawdzenie wyników końcowych kształcenia i porównanie ich z założonymi celami. Metoda pomiaru osiągnięć ucznia powinna być dobrana do założonych celów ogólnych i celów szczegółowych kształcenia.

Test pisemny jest typową formą pomiaru sprawdzającego zarówno bieżące osiągnięcia, jak i osiągnięcia z zakresu całego programu. Forma zadania może być zróżnicowana np. zadania z luką, wielokrotnego wyboru, krótkiej odpowiedzi, na dobieranie, prawda-fałsz.

Odpowiedzi ustne ucznia formułowane w oparciu o uzyskaną na lekcji wiedzę są formą, która pozwala sprawdzić zrozumienie podstawowych pojęć w odniesieniu ich do rzeczywistości.

- Wypowiedzi ustne,
- Prace pisemne przygotowane na lekcji i w domu,
- Aktywność ucznia na lekcji,
- Testy (otwarte, zamknięte, inne),
- Przygotowanie ćwiczeń,
- Opracowanie i wygłaszanie referatu,
- Przygotowanie projektu,
- Udział u konkursach, olimpiadach.

6. Procedura ewaluacji programu nauczania

Ewaluacja jest to proces określania, w jakim stopniu realizowane są zadania edukacyjne, ocena tych działań oraz ich efektów. Wnioski z przeprowadzonej ewaluacji umożliwiają podjęcie decyzji mających na celu poprawę jakości uczenia się i nauczania poprzez wprowadzanie korekt do realizowanego programu. Ewaluacja ma służyć głównie dostosowaniu programu nauczania i doskonaleniu metod pracy uczniami.

Przedstawiony program jest jedną z możliwych form zrealizowania podstawy programowej, standardów egzaminacyjnych i kształtowania kompetencji kluczowych wymaga więc opracowania takich projektu i narzędzi ewaluacyjnych, które pozwolą go doskonalić. Jest to proces, w którym biorą udział zarówno uczniowie jak i nauczyciel.

Ewaluacji powinny podlegać m. in.:

- zgodność realizowanego programu nauczania z prawem oświatowym,
- poprawność merytoryczna i metodyczna,
- stopień realizacji celów nauczania,
- osiągnięcia uczniów,
- kwalifikacje i kompetencje nauczycieli,
- współpraca nauczycieli,
- wyposażenie pracowni przedmiotowej.

Ewaluację programu nauczania można dokonywać na bieżąco (ewaluacja formacyjna) i całościowo (ewaluacja sumaryczna).

Przykładowa ankieta ewaluacji zajęć lekcyjnych.

Oceń przeprowadzone zajęcia – zanacz „x” na skali ocen

Kryterium	Skala ocen			
	1	2	3	4
Czy zajęcia były dla Ciebie interesujące?				
Czy rozumiałeś cele edukacyjne zajęć?				
Czy rozumiałeś przedstawiane treści?				
Czy podobały Ci się zaproponowane metody zajęć?				
Czy praca w grupach była dobrze zorganizowana?				
Czy mogłeś zaprezentować swoją wiedzę ?				
Czy dobrze czułeś się w grupie, z którą pracowałeś?				
Czy przekazane treści będą przydatne w życiu zawodowym?				
Czy w przyszłości chciałbyś, żeby lekcje były prowadzone z wykorzystaniem tej metody?				

Przykładowa ankieta ewaluacji programu nauczania

Podkreśl wybraną odpowiedź.

1. Czy program dostosowany jest dostosowany do możliwości wiekowych uczniów w zakresie:

- a) doboru materiału nauczania TAK NIE
- b) procedur kształcenia właściwych dla danego etapu kształcenia TAK NIE
- c) standardów wymagań egzaminacyjnych i metod ich pomiaru TAK NIE
- d) celów kształcenia dla określonego etapu edukacyjnego TAK NIE

Jeśli NIE to dlaczego?

2. Czy program nauczania jest adekwatny do warunków bazowych, środowiskowych, w których funkcjonuje szkoła ? TAK NIE

Jeśli NIE to dlaczego?

3. Czy program pozwala na osiąganie celów kształcenia z uwzględnieniem indywidualnych możliwości każdego ucznia? TAK NIE

Jeśli NIE to dlaczego?

4. Czy realizacja programu pozwala na kształcenie umiejętności ponadprzedmiotowych uczniów:

- a) uczenia się TAK NIE
- b) komunikowania się TAK NIE
- c) pracy w zespole TAK NIE
- d) kreatywnego rozwiązywania problemów TAK NIE
- e) stosowania wiedzy w praktyce TAK NIE
- f) rozwijania zdolności i zainteresowań TAK NIE
- g) poszukiwania, porządkowania i przetwarzania informacji z różnych źródeł TAK NIE
- h) negocjacyjnego rozwiązywania problemów i konfliktów TAK NIE

5. Czy program pozwala realizować zadania szkoły zapisane w Podstawie Programowej? TAK NIE

Jeśli NIE to dlaczego?

6. Czy dobór materiału nauczania w programie jest zgodny z treściami kształcenia opisanymi w Podstawie Programowej? TAK NIE

Jeśli NIE to dlaczego?

7. Czy dobór materiału nauczania pozwala osiągać cele kształcenia w zakresie? :

- a) wiadomości przedmiotowych TAK NIE
- b) umiejętności przedmiotowych TAK NIE

Jeśli NIE to dlaczego?

9. Czy program nauczania pozwala na scalanie treści kształcenia w zakresie:

- a) kształcenia zintegrowanego TAK NIE
- b) kształcenia blokowego TAK NIE
- c) realizacji ścieżek międzyprzedmiotowych TAK NIE

Jeśli NIE to dlaczego?

10. Czy program nauczania wpisuje się w program działania szkoły (misja, wizja szkoły, program wychowawczy, plan rozwoju szkoły) ? TAK NIE

Jeśli NIE to dlaczego?

11. Czy obudowa programu nauczania pozwala na jego sprawną realizację dla:

- a) ucznia TAK NIE
- b) nauczyciela TAK NIE

Jeśli NIE to dlaczego?

12. Czy obudowa programu wspomaga pracę nauczyciela w zakresie:

- a) indywidualizacji procesu kształcenia TAK NIE

b) stosowania różnorodnych strategii nauczania TAK NIE

c) wielopoziomowości w procesie kształcenia TAK NIE

Jeśli NIE to dlaczego?

13. Czy obudowa programu wspiera kreatywność nauczyciela? TAK NIE

Jeśli NIE to dlaczego?

14. Czy program nauczania wskazuje system oceniania pozwalający badać wszystkie obszary działań ucznia? TAK NIE

Jeśli NIE to dlaczego?

7. Bibliografia

- [1] S.Gregorczyk, M. Romanowska, A.Sopińska, P. Wachowiak, *Program nauczania podstaw przedsiębiorczości dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum – kształcenie ogólne WSiP-2007*
- [2] Komorowska H., *O programach prawie wszystko*, Warszawa 1999.
- [3] K. Kruszewski, *Sztuka nauczania. cz. I*, Warszawa 1988,
- [4] C. Kupisiewicz, *Podstawy dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1988,
- [5] T. Nowacki, *Podstawy dydaktyki zawodowej*, Warszawa 1991,
- [6] W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1987
- [7] *Informator o egzaminie z przygotowania zawodowego*, OKE /CKE, Warszawa 2005.
- [8] Jarosław Korba, Mirosław Mistrza, Zbigniew Smutek, *Program nauczania w zakresie podstawowym dla liceum ogólnokształcącego i technikum – OPERON -2005*
- [9] Zbigniew Makiela, Tomasz Rachwał, *Program nauczania w zakresie podstawowym dla liceum ogólnokształcącego i technikum – Nowa Era*
- [10] J.Szempruch, *Założenia, zasady opracowania i modyfikacji programu kształcenia kompetencji kluczowych w zakresie przedsiębiorczości*, Lublin 2009
- [11] F. Żurkowski, *Program nauczania w zakresie podstawowym dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego*

